

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРЕМЕНЧУЦЬКИЙ ЛЬОТНИЙ КОЛЕДЖ**

Циклова комісія економіки та управління

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

**з навчальної дисципліни «ПОЛІТЕКОНОМІЯ»
обов'язкових компонент
освітньо-професійної програми
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти**

Облік і аудит

**За темою № 11 - Галузеві особливості виробництва і функціонування
капіталу. Форми прибутку, процент, рента**

Харків 2021

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 23.09.21 № 8

СХВАЛЕНО

Методичною радою
Кременчуцького льотного
коледжу Харківського
національного університету
внутрішніх справ
Протокол від 22.09.21 № 2

ПОГОДЖЕНО

Секцією науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
Протокол від 22.09.21 № 8

Розглянуто на засіданні циклової комісії економіки та управління, протокол від 31.08.21 № 1

Розробники: викладач циклової комісії економіки та управління, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист Хиль Л.П.

Рецензенти:

1. Доктор економічних наук, професор кафедри бізнес адміністрування, маркетингу і туризму Кременчуцького національного університету ім. М. Остроградського – Дружиніна В.В.
2. Кандидат економічних наук, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, голова циклової комісії управління та адміністрування КЛК ХНУВС - Пушкар О.І.

План лекцій:

1. Аграрне виробництво – особлива сфера авансування і обороту капіталу. Земельна рента та її форми.
2. Капітал сфери обігу. Торгівельний капітал і торговельний прибуток
3. Позичковий капітал. Позичковий процент
4. Цінні папери, як фіктивний капітал сфери обігу

Основна література:

1. Базилевич В.Д. Економічна теорія: Політекономія: Навчальний посібник – К.: Знання, 2014. – 711 с.
2. Базилевич В.Д. Економічна теорія: політекономія: практикум: Навчальний посібник – К.: Знання, 2013. – 496 с.
3. Базиліук А.В., Дерій Ж.В., Концева В.В., Хоменко І.О. Економічна теорія. Практикум: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ., 2012.-312с.
4. Башнянин Г.І. Політична економія. Навчальний посібник. – К.:ЦУЛ, 2013. – 410 с.
5. Осецький В.Л. Політекономія: Навчальний посібник – К.: НАУ, 2013. – 380 с.
6. Майовець Є.Й. Економічна теорія: Навчальний посібник– Львів: ЛНУ ім. І.Франка. – 2011. – 399 с.
7. Моцелюк Н.В. Політична економія. Ч.3. Економічний розвиток. Сучасні економічні системи. Світове господарство: Навчальний посібник – К.:ЦУЛ, 2014.- 168с.
8. Федоренко В.Г. Політична економія: Підручник-К.:Алерта, 2015. – 487с.
9. Сірко А.В.Економічна теорія: Політекономія:Підручник – К.:ЦУЛ, 2014.- 416с.
10. Старостенко Г.Г., Мірко Н.В. Політична економія: Навчальний посібник – К.: Кондор – Видавництво, 2013. – 464 с.
11. Щетинін А.І. Політична економія: Підручник – К.: ЦУЛ, 2011. – 480 с.
12. Якобчук В.П. Економічна теорія: Навчальний посібник – К.:Ліра – К,2015 – 408с.

Допоміжна література:

1. Шевченко О.О. Історія економіки та економічної думки: сучасні економічні теорії: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ., 2012. – 280 с.
2. Кузнєцова Л.В. Політична економія: Навчально – методичний посібник – К.: НУХТ, 2011. – 181 с.
3. Вотаманюк О.З. Економічна теорія: вступ, макроекономіка, мікроекономіка - Львів: Інтелект – Захід, 2011. – 656 с.
4. Луценко Г.П. Курс економічної теорії: практика і теорія: Електронний посібник – Кременчук: КЛК НАУ, 2011. – 207 с.
5. Носова О.В. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2013. – 512 с.
6. Старостенко Г.Г. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: Ліра – К, 2011. – 432с.

7. Мельникова В.І. Національна економіка: Навчальний посібник – К.: ЦУЛ, 2012. – 248 с.
8. Лопух К.В. Сучасний монетаризм: Монографія – К.: ЦУЛ, 2015.-272с.

Інформаційні ресурси в Інтернеті:

1. Офіційний портал Верховної Ради України: Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

1. Аграрне виробництво – особлива сфера авансування і обороту капіталу. Земельна рента та її форми.

Економічні (виробничі) відносини в аграрному секторі – це відносини, які виникають з приводу, по-перше, привласнення й використання землі та інших засобів сільськогосподарського виробництва, по-друге виробництва, розподілу, обміну й споживання сільськогосподарської продукції та послуг.

Аграрні відносини є складовою частиною загальної системи економічних відносин суспільства. Найбільш чітко цей зв'язок проявляється в процесах агропромислової інтеграції.

Особливості, специфіка аграрних відносин:

- На відміну від промисловості, для якої земля є лише загальною умовою функціонування в сільському господарстві земля – головний об'єкт виробничих відносин і основний засіб виробництва;
- Сезонний характер виробництва;
- Кінцевий результат є сума зусиль людини і природи;
- Специфіка обороту капіталу:

А) значна частина засобів виробництва створюється в самому господарстві і входить у виробничий оборот, міняючи сферу товарного обігу;

Б) вищий ніж у промисловості рівень капітало-енергоозброєності праці, що вимагає банківське довгострокове кредитування та надання **дотацій** (державна допомога підприємствам, організаціям для покриття певних видатків). Наприкінці 80-х років дотації у вартості валової продукції фермерів склали у США-36%, Японії-79%. На дотації знаходилося і сільськогосподарське виробництво і в колишньому СРСР.

Економічна реформа в сільському господарстві України передбачає формування багатоукладної економіки шляхом розвитку підприємництва на основі різноманітних форм власності (державної, колективної, приватної).

Реформування не повинно сприйматися як директивна, зміна статусу повинна бути волею трудового колективу.

В сільському господарстві можуть функціонувати різні форми організації виробництва: колгоспи, сімейні ферми, селянські спілки, особисті підсобні господарства, орендні, підрядні, акціонерні підприємства.

Питання приватизації землі – дуже складне, серйозне. Цей процес має як позитивні так і негативні наслідки. В Ізраїлі – колективна власність на землю в сільському господарстві, навіть в США значний державний сектор.

Агропромислова інтеграція – це процес зближення груп галузей, які технологічно, економічно, організаційно тяжіють до сільського господарства.

В результаті агропромислової інтеграції формується така господарська структура, як агропромисловий комплекс (АПК).

Організаційною формою АПК виступає агро бізнес, тобто велику багато профільні агропромислові підприємства, які охоплюють повний комплекс діяльності по вирощуванню, переробки й подекуди реалізації сільськогосподарської продукції.

Склад АПК

1 сфера: галузі промисловості, постачають сільському господарству знаряддя праці.

2 сфера: галузі сільського господарства.

3 сфера: галузі, які обслуговують сільське господарство (переробка, транспортування, реалізація).

В США сформувався продовольчий комплекс (ПК) з відповідними сферами. З 30-х років 20 ст. в США робиться натиск на 1 і 3 сфери, в той час як у Радянському Союзі на 2 сферу. З-за нерозвинутої 3 сфери частина врожаю втрачалась.

В США в 1 і 3 сферах діють фірми агробізнесу (корпорації). В 2 сфері – сімейні фермерські господарства. Простежується тенденція в сільському господарстві США – створення колективних господарств шляхом об'єднання сусідніх сімейних фермерських господарств (на них вже припадає значна частина продукції 70%. В Україні зворотній процес). Тобто участь в процесі природно-біологічних факторів (необхідність страхових фондів). Розкрупнення господарств в Україні, по-перше, суперечить законам розвитку економіки, які доводять, що велике господарство більш ефективне; по-друге, воно не відповідає тим реальним процесам, що відбуваються в світовій економіці. Готують країни не дрібну фермерські господарства, а великі сільськогосподарські виробництва.

З виникненням власності на землю, виникає й відповідна їй форма доходу. Таким доходом є земельна рента.

Земельна рента взагалі – це нетрудовий доход, який отримує земельний власник.

Підставою для отримання такого доходу є право на землю отже, **земельна рента** – це економічна форма реалізації власності на землю.

Власність на землю існує давно (ще з рабовласницького суспільства), тому слід розрізняти ренту докапіталістичну й капіталістичну. Докапіталістична (рабовласницька, феодалська) земельна рента вилучалась на основі особистої залежності безпосереднього виробника (раба, кріпака) від власника

(рабовласника, феодала) й тому охоплювала весь додатковий продукт, іноді й частину необхідного.

Сучасна капіталістична рента виникає на основі прикладання капіталу до землі й тому виступає в загальній масі додаткового продукту як надлишок над середнім прибутком.

Отже, земельна рента за своєю природою – це не що інше, як **надлишкова** додаткова вартість.

У промисловості надлишкова додаткова вартість – явище тимчасове, а в сільському господарстві вона в ринковій системі існує постійно. Причина є природні й соціальні монополії, характерні для сільського господарства, які народжують три основних види земельної ренти: диференціальну, абсолютну й монопольну.

Прибуток від реалізації продукції з середніх і кращих ділянок землі (як за родючістю, так і за місцем знаходження буде більшим від середнього. Цей надлишок над середнім прибутком і складе земельну ренту, яка отримала назву диференціальної.

Диференціальною вона називається тому, що виникає як різниця між суспільною (вищою) і індивідуальною (нижчою) вартість продукції землеробства.

Рента, яка виникає внаслідок диференціації земельних ділянок за родючістю або за місцем розташування, називається диференціальною рентою 1.

Гіршу земельні ділянки або капіталовкладення диференціальної ренти не приносять. Між тим відомо, що землевласники навіть за найгірші земельні ділянки беруть орендну плату, а держава стягує земельний податок. За рахунок чого ж користувач землі (ферми, наприклад) може робити ці платежі? Не може ж він віддати свій прибуток або частину свого необхідного продукту.

Основною таких платежів є абсолютна рента, яка виступає як різниця між ринковою вартістю продукції і ціною виробництва.

Звідки береться абсолютна рента?

У виробництві землеробської продукції беруть участь як людина, так і природа. Тому на затратний капітал в землеробстві створюється більше додаткової вартості ніж в інших галузях. Хоча в різних галузях промисловості теж існують різні норми додаткової вартості залежно від органічної будови капіталу але там, завдяки вільному переливу капіталів (міжгалузева конкуренція), ці відмінності в індивідуальних нормах додаткової вартості вирівнюються, й встановлюється середня норма прибутку.

Інакше складаються відносини між промисловістю і сільським господарством. Приватна власність на землю (обмежений ресурс) певною мірою перешкоджає вільному переливу капіталів з промисловості в землеробство. В результаті надлишок додаткової вартості над середнім прибутком не потрапляє в розподіл між підприємцями різних галузей, а реалізується в цінах на продукцію землеробства у вигляді абсолютної ренти.

Абсолютна земельна рента – це податковий податок на користь земельних власників з усіх споживачів продукції землеробства (продукції

першої необхідності з високим попитом) в зв'язку з тим, що ціни на цю продукцію на ринку формуються не на основі середніх (суспільно необхідних) затрат, а на основі індивідуальних затрат, так як приватна власність на землю перешкоджає вільному переливу капіталу (приносять всі ділянки).

Монопольна рента пов'язана з винятковими умовами (ґрунтово-кліматичними) і є різницею між монопольною ціною, верхня межа якої визначається лише платоспроможним попитом, і вартістю рідкісного земельного продукту (надприбутком).

В умовах ринкової економіки рентні відносини (відносини з приводу виплати й привласнення земельної ренти) виникають між власниками-селянами, фермерами або підприємцями. В Україні оренда, як форма нетрадиційного господарювання, виникла наприкінці 80-х на початку 90-х рр.

У найзагальнішому плані під орендою розуміється передача права користування й розпорядження власністю (у нашому випадку землею) однією юридичною особою – власником, іншій – користувачу на принципах повернення й платності та умовах, передбачених договором.

Орендна плата – це заздалегідь визначена певна величина доходу орендаря, яка встановлюється в абсолютній величині (на весь строк орендного договору) й виплачується власнику землі щорічно або щоквартально, залежно від умов договору.

Одна частина додаткового продукту у формі підприємницького доходу (середній прибуток) залишається орендарю, а друга частина (земельна рента) у формі орендної плати виплачується земельному власнику. Орендна плата – це форма прояву земельної ренти. Земельна рента – джерело орендної плати.

Орендна плата – це рента плюс інші платежі (амортизаційні відрахування).

В умовах ринкової економіки виникає особливий вид товарів, цін на які спираються не на вартість (у землі немає вартості, тому, що вона не є результатом людської праці), а на дохід який приносить власнику її використання. Такі ціни називаються ірраціональними. Процент є ірраціональною ціною позичкового капіталу.

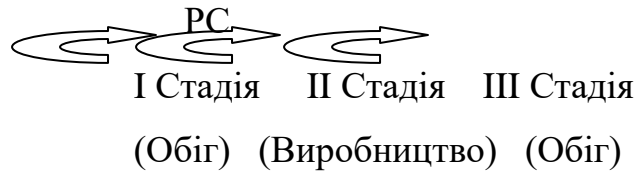
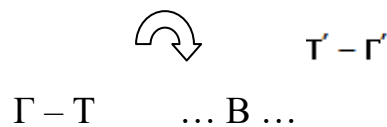
Ціна землі – це сума грошей, яка, якщо її не покласти в банк, принесе своєму власнику дохід у вигляді процента, не меншого від тієї земельної ренти, яку приносить дана земельна ділянка.

2. Капітал сфери обігу. Торгівельний капітал і торговельний прибуток

Формула кругообігу капіталу

ЗВ

T'

Γ – грошовий капітал; T – продуктивний капітал;   - товарний капітал

Торгівельний капітал являє собою історично першу вільну форму існування капіталу. Він у формі купецького капіталу виник задовго до появи промислового капіталу і відіграв значну роль у виникненні капіталізму (первісне нагромадження капіталу).

Торгівельний капітал (купецький) докапіталістичної епохи був відносно самостійною формою капіталу (по відношенню до виробництва й джерелом свого прибутку мав не еквівалентний облік (купив дешевше, продав дорожче)).

Капітал періоду капіталізму є продовженням промислового капіталу й виступає як його відокремлена форма.

На ранніх стадіях розвитку капіталізму промислові підприємці самі займалися виробництвом і реалізацією своєї продукції.

В міру розвитку виробництва (зростання його масштабів укладення) процес обігу капіталу ставав складнішим, що в умовах поєднання в одних руках виробництва і реалізації товарів значно уповільнювало швидкість руху капіталу й негативно впливало на загальну норму прибутку.

Це згодом об'єктивно привело до виділення з промислового капіталу, а саме з його товарної форми, торгівельного капіталу, який починає функціонувати автономно.

Тому не слід плутати товарний і торгівельний капітал.

Товарний капітал – це одна з функціональних форм промислового капіталу.

Він виступає у вигляді певної суми товарів і втіленої в них вартості та додаткової вартості.

Торгівельний капітал – це капітал, який обслуговує процес перетворення товарної вартості на грошову в сфері обігу.

Отже, сутність торгівельного капіталу полягає в тому, що він, по-перше, виступає як відокремлена частина промислового капіталу і, по-друге, він займається не просто реалізацією товарного капіталу в грошовий.

Інакше кажучи, торгівельний капітал виконує функцію промислового капіталу в сфері обігу.

Торгівельний капітал авансується особливою категорією підприємців – торговцями й постійно перебуває у сфері обігу. Він виступає лише в двох

Г'

формах – грошовій і товарній, а формулою його руху є: $G - T - G'$, тобто купівля товарів і їх наступна реалізація.

Суть торгівельного капіталу – відокремлена частина промислового капіталу.

Місце функціонування – сфера обігу.

Функція – перетворення товарного капіталу в грошовий.

Роль – скорочення часу і обігу й прискорення обороту капіталу.

В сучасних умовах спостерігаються зворотні процеси. З метою пристосування виробництва до суспільного пошуку, вимог ринку й забезпечення стабільних високих прибутків великі промислові компанії, з одного боку, почали створювати власну збутову мережу, прагнучи тримати під контролем реалізацію й споживання своїх товарів.

З іншого боку, великі торгівельні компанії самі почали відкривати власні промислові підприємства. В результаті відбувається переплетіння в русі промислового і торгівельного капіталів на основі кооперації торгівлі і виробництва.

Відображенням цих глибинних господарських процесів стала концепція маркетингу.

Поштовхом для її виникнення були кризи перевиробництва й ускладнення збутової діяльності в умовах великого й складного виробництва.

Торгівельний капітал складається з двох частин:

- капіталу обігу (авансового на купівлю товару);
- витрат обігу (тобто капіталу, авансованого на обслуговування процесу продажу товару).

Вартість і додаткова вартість утворюється лише у виробництві. Отже й прибуток, як форма прояву додаткової вартості, джерелом свого виникнення не може мати сферу обігу (торгівлю). Промисловці виділяють частину додаткової вартості торговцям за те, що вони реалізують їхні товари.

Цей розподіл прибутку відбувається за допомогою такого механізму:

- промисловець продає свій товар торговцю за оптовими цінами, які включають витрати виробництва і його середній прибуток;
- торгівельний підприємець реалізує куплену продукцію за цінами, що базуються на вартості даного товару.

Якби промисловий підприємець сам реалізує свою продукцію, то одержить:

$$p = \frac{m}{c + v} * 100$$

Середня норма прибутку буде:

Як кількісна визначеність торгівельний прибуток – це різниця між вартістю товару та його ціною виробництва.

Як економічна категорія торгівельний прибуток виражає виробничі відносини між виробниками і продавцями.

Дві основні форми підприємництва в торгівлі:

- оптова торгівля здійснюється через товарну **біржі** (це оптовий ринок, на якому торгують не наявними товарами, а за зразками й стандартами, в яких фіксуються необхідні ознаки (якість, сортність));
- роздрібна торгівля.

3. Позичковий капітал. Позичковий процент

Позичковий капітал – це певна сума вільних грошей, які надаються їх власником у тимчасове користування іншій особі (підприємцю) з метою отримання процента (капітал, що приносить проценти).

Суть позичкового капіталу – це грошовий капітал, який надається власником у позичку з метою отримання прибутку у формі процента.

Місце функціонування – сфера грошового обігу.

Функція – грошове обслуговування промислового капіталу.

Роль – прискорює кругообіг і оборот промислового капіталу.

Особливість – це капітал – власність, на відміну від капіталу – функції.

За умов опосередкування позичковим капіталістом процесу виробництва, загальний прибуток розподіляється між підприємцем-функціонером, і власником грошового капіталу. Перший отримує частку яка називається **підприємницьким доходом**, а частка другого називається **процентом**.

Оскільки підприємницький доход і процент має одне і теж джерело – додаткову вартість (прибуток), остільки, чим більша ставка процента, тим менший доход, і навпаки. Тому між грошовими і функціонуючими підприємцями існує жорстока конкурентна боротьба за те, щоб якомога більше привласнити додаткової вартості.

У зв'язку з тим, що процент є «ціною» капіталу-товару, величина його регулюється попитом на позичковий капітал і його пропозицією. Розмір збільшення або зменшення позичкового процента вимірюється нормою процента.

Норма процента – це відношення суми річного доходу, який отримує позичковий підприємець, до суми капіталу, що віддається в позику.

Рух ставки процента в середині економічного циклу не збігається з рухом норми прибутку. Найвища ставка процента (це підтверджено досвідом проходження економічної кризи в Україні) досягається в період кризи, тобто тоді, коли найбільше підприємці, прагнучи оновити основний капітал, щоб швидше вийти з економічної кризи, посилюють пошук на грошовий капітал.

Конкретною формою руху позичкового капіталу є **кредит**, сутність якого полягає в мобілізації тимчасово вільних грошових коштів і розміщення їх на умовах повернення й прибутковості.

В умовах розвинутої ринкової економіки кредит виступає в декількох видах і здійснюється через найрізноманітніші організаційні форми.

4. Цінні папери, як фіктивний капітал сфери обігу

Виникнення акціонерних товариств і випуск цінних паперів ведуть до утворення фіктивного капіталу. Що це таке? **Реальний капітал** – це промисловий капітал у всіх його формах (грошовий, продуктивний, товарний). Тобто капітал, який безпосередньо опосередковує процес виробництва й реалізації вартості й додаткової вартості.

Фіктивний капітал – це капітал, який існує у вигляді цінних паперів. Чому він фіктивний? Річ у тім, що цінні папери хоча для свого власника й виступають капіталом, бо приносять йому дохід, насправді реальної власності не мають. Вони є лише титулами власності, які дають право на отримання доходу (дивіденду, процента), самі ж у процесі створення цього доходу (у виробництві) участі не беруть. Виникнувши на основі реального капіталу, фіктивний капітал відривається від нього, потрапляє на фондову біржу й стає там об'єктом купівлі-продажу.

У сучасних умовах фіктивний капітал зростає значно швидше, ніж капітал реальний (дійсний). Зумовлено це рядом факторів. По-перше, загальною тенденцією норми прибутку до пониження. Чим нижча норма банківського процента, тим вищий курс акцій і облігацій, отже, тим більший фіктивний капітал. По-друге, перетворення все більшої кількості підприємств на акціонерні, що означає випуск нових акцій і збільшення фіктивного капіталу без збільшення дійсного капіталу. По-третє, зростання державних боргів, інтенсивним випуском облігацій державних позик, які утворюють значну частину фіктивного капіталу.

Наявність і збільшення фіктивного капіталу породжує ілюзію зростання народного добробуту. Створюється враження, що все більша маса людей багатіє, бо купуючи цінні папери, може отримувати на них доходи. Реальна ж ситуація навіть у розвинутих країнах світу дещо інакша. По-перше, тому, що розміщення акцій йде вкрай нерівномірно серед різних верств населення. Так, у США, де акціонерний капітал найбільш розвинутий, у 70-х роках число акціонерів серед робітників складало 2,7% від їх загальної кількості, а серед фермерів – лише 0,3%. Весь же акціонерний капітал розподілявся в такій пропорції: 48% знаходилося в руках 97,5% дорослого населення країни, а 2,5% багатих володіли 52% цього капіталу. По-друге, зростання фіктивного капіталу й збільшення чисельності людей, що живуть на доходи від цінних паперів, не займаючись ніякою продуктивною працею, – яскравий показник посилення паразитизму економіки. Підтримувати цей паразитизм стає все важче за рахунок власної економіки, що неминує штовхає такі країни на шлях економічної експансії інших країн світу, слаборозвинутих у першу чергу. Це одна з причин досить пильної уваги США до України.

Процес акціонування, який проходить в Україні на основі приватизації державної власності, а також невпинне зростання державного як внутрішнього, так і зовнішнього боргу, породили початок формування вітчизняного

фіктивного капіталу. В першу чергу титулами такого капіталу стали майнові й компенсаційні сертифікати, видні населенню під державне майно.